

ВИКОРИСТАННЯ КОМПОНЕНТІВ ДИТЯЧОЇ СУБКУЛЬТУРИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ

М.О.Давидюк

***Анотація.** У статті проаналізовано можливості використання у соціально-педагогічній роботі таких компонентів дитячої субкультури, як дитячий фольклор, відвідування символічних територій, дитячі «скарбнички» і колекції.*

***Ключові слова:** дитяча субкультура, соціальна робота.*

***Аннотация.** В статье проанализированы возможности использования в социально-педагогической работе таких компонентов детской субкультуры, как детский фольклор, посещение символических территорий, детские «сокровищницы» и коллекции.*

***Ключевые слова:** детская субкультура, социальная работа.*

***Summary.** Possibilities of the use in socially-pedagogical work of such components of child's subculture, as child's folk-lore, visit of symbolic territories, child's «treasure-houses» and collections, are analysed in the article.*

***Keywords:** children subculture, social work.*

Трансформації суспільного життя та міжпоколінних стосунків, встановлення диктату масового вжитку товарів та послуг, поширення цифрових технологій та доступ до соціальних мереж спричинили появу покоління дітей та підлітків, які інтенсивно торяють власний культурний простір, що є закритим для старших і функціонує за власними законами. Спроби дорослих – батьків, учителів, психологів, соціальних педагогів – зрозуміти логіку побудови взаємин і законів цього нового культурного простору – для встановлення контакту з дитиною, для розвитку ефективної взаємодії – часто призводять до конфліктних ситуацій.

Виразним на часі постає питання про дослідження механізмів і функцій дитячої субкультури, її знаково-символічного вираження для побудови дієвих моделей виховного впливу на дитину, дитячий колектив. Не менш важливим розуміння законів дитячої субкультури може виявитися і для створення програм корекційного навчання та виховання у роботі з дітьми, які мають порушення поведінки та психічного розвитку, для соціально-педагогічної роботи.

Перед педагогікою постає завдання усвідомлення необхідності підтримки й розвитку дитячої субкультури в рамках гуманістичної парадигми освіти – це необхідно для практичної роботи щодо профілактики і терапії небажаних процесів і явищ в освітній і культурно-дозвіллевій сферах – адже закономірності дитячої субкультури є почасти подібними [6; 8] до закономірностей функціонування різних молодіжних субкультур. Останні, зі свого боку, стають предметом інтенсивної уваги та детального вивчення як у психолого-педагогічному, так і в соціологічному та інших аспектах, оскільки стиль існування молодіжних субкультур часто вступає у суперечність з наявними в конкретному соціумі суспільними нормами, спонукає молодь до самовираження та самореалізації в просторі субкультури через девіантну та делінквентну поведінку. З погляду глибшого розуміння поведінки сучасних дітей, підлітків, юнаків, вивчення і багатоаспектний аналіз дитячої субкультури виявляється корисним і доцільним, оскільки дає можливість поглянути на культурні реалії, що їх творять молодші покоління, крізь призму певних комунікативних кодів, здатність до інтерпретації яких вже втрачена поколіннями дорослих.

Дитяча субкультура як особливий психолого-педагогічний та соціокультурний феномен ще донедавна не становила значного інтересу для дослідників.

Зазвичай під субкультурою розуміється специфічна культура різних (вікових, соціальних, культурних, професійних, етнічних, конфесійних, регіональних) груп, об'єднаних спільними інтересами в певній царині життєдіяльності. Основними її функціями є встановлення соціальних і культурних зв'язків між людьми, з одного боку, і захист від домінуючої ідеології, з іншого, що виражається в проявах культурної самосвідомості, демонстрації особливого типу поведінки, залученості до певного кола спілкування. Одним з перших на існування особливого дитячого типу поведінки звернув увагу американський психолог, засновник педології С.Холл (в ході спостереження за колективною ігровою діяльністю хлопчиків) [7]. Наприкінці 1970-х років відома фінська фольклористка Леа Віртанен вперше звернула увагу на той факт, що дитяче співтовариство представляє собою «міні-культуру», яка живе за

своєрідними, незрозумілим для дорослих законами [7].

У східнослов'янському науковому просторі дослідження дитячої субкультури – дитячого фольклору, побутової та ігрової діяльності дітей розпочалося в другій половині XIX сторіччя (П. Бессонов, Є. Покровський, А. Ветухов). Як самостійну царину дослідження дитячої субкультури вперше виділив П. Шейн, зробивши спроби класифікувати зібраний фольклорно-етнографічний матеріал [1; 5]. У 20-30-і рр. XX в. Г.С.Виноградов упорядкував знання, що накопичилися до того часу, і дослідницький досвід про дитячу субкультуру [1]. Наприкінці XX в. інтерес до дитячої субкультури почали виявляти психологи й педагоги (роботи І.Кона, В. Кудрявцева, Т. Алієвої, Н.Короткової). Результатом посилення інтересу до цієї проблематики стала поява в психологічному словнику поняття «дитяча субкультура» [6].

У наш час дитячу субкультуру досліджують російські психологи В.Абраменкова, Н.Іванова, С.Лойтер, І.Носко, М.Осоріна, М.Чередникова, Р.Чумічева і ін. [1; 3; 5 -8].

Українська психолого-педагогічна наука в дослідженні дитячої субкультури до недавнього часу не виходила за межі етнографічних описів та соціально-психологічних потрактувань складових цієї субкультури – дитячого фольклору, сміхових традицій, ігор та іграшок, символіки, ритуалів, вірувань та дитячої магії [5]. На межі XIX-XX століть було здійснено надзвичайно потужний початок дослідження української дитячої субкультури практично в усіх її проявах: зібрано та частково проаналізовано дитячий фольклор різних регіонів, ігри та іграшки, мову, звичаї та вірування, що стосувалися дитини, гендерні та вікові відмінності розвитку.

Сьогодні спостерігаємо сплеск наукового інтересу до феномену субкультури дітей. Виразно виділяються наукові розвідки Л.Варяниці, Н.Гавриш, М.Гримич, Я.Левчук, у яких, поряд з аналізом структури, змістового наповнення компонентів та функцій субкультури дитинства, висловлюються занепокоєння сучасними тенденціями – демонізацією, звуженням репертуару рухливих ігор та ігрового дитячого фольклору, агресивністю тощо – які гальмують розвиток дитини в середовищі однолітків. Дослідниками стверджується, що дитяча субкультура «є агентом соціалізації особистості дитини» (Наталя Гавриш, Людмила Варяниця) [1]; М.Гримич розглядає процеси, що відбуваються в сучасній дитячій культурі під впливом глобалізації, роз'яснюючи сутність пріоритетних іміджів дівчаток і хлопчиків, що повторюються в різних модифікаціях протягом багатьох століть [3].

Мета нашої статті – охарактеризувати функції та змістове наповнення деяких структурних компонентів дитячої субкультури та вказати на можливості їх використання у соціально-педагогічній роботі, зокрема під час індивідуального консультування.

Змістом дитячої субкультури є складові світу, що його дитяче співтовариство створювало «для себе» упродовж всього соціогенезу: традиційні *народні ігри* (хороводи, рухомі ігри, змагання); *дитячий фольклор* (лічилки, дражнилки, казки, страшилки, загадки); *дитячий правовий кодекс* (позначки власності, право старшинства і опікунське право в різновікових групах, право на використання місця для ігор); *дитячий гумор* (потішки, анекдоти, розіграші); *дитяча магія і міфотворчість* («чаклунство» проти везучого, скликання сил природи для виконання бажання, фантастичні історії-небилиці); *дитяче філософствування* (питання типу «чому», міркування про життя і смерть і ін.); *дитяча словотворчість* (мовні перекручування, неологізми); *естетичні уявлення дітей* (складання вінків і букетів, малюнки і ліплення, «секрети»); надавання *прізвиськ* одноліткам і дорослим; *релігійні уявлення* (дитячі молитви, обряди) [6; 7].

Деякі психологи та культурологи вказують ще на одну складову дитячої субкультури – *місця, що набувають для дітей символічного значення* [7]. Опановуючи територію для власного дозвілля, ігор, мандрівок, діти відкривають для себе певні місця, які стають для них особливо привабливими. При чому статус цих місць для світу дорослих є низьким, непрезентабельним. Серед них – звалища, підвали, смітники, різного роду «страшні місця», відвідування яких дітьми виконує безліч важливих психологічних функцій. Марія Осоріна, чий внесок у психологічні дослідження дитячої субкультури і дитячого фольклору важко переоцінити, стверджує, що дитину просто-таки тягне «якось невідома могутня сила наперекір розуму і страху до того, аби порушити заборони дорослих (туди не смій ходити!) або щонайменше постояти біля небезпечної межі й пережити щось винятково важливе, без чого буде важко жити далі» [6, с.81].

Ця практика відвідування заборонених і страшних місць є свого роду обрядом ініціації, що його діти виконують самі, без допомоги дорослих, – доходить висновку дослідниця. Колективний похід у страшне місце – на кладовище, у підвал, на закинуте будівництво – дозволяє дітям пережити відчуття співпричетності до групи однолітків, глибше усвідомити власне «Я», його приховані резерви, особливо у самостійному подоланні страхів. Згодом, переповідаючи багато разів про цю подію, яка мала місце в їхньому колективному житті, діти творять власний груповий міф, що зі свого боку, стає для них

важливим стимулятором внутрішньої психологічної роботи над собою – що дуже важливо, надто в молодшому підлітковому віці, оскільки допомагає формуванню саморефлексії.

Відвідування звалищ і смітників дозволяє дітям відіграти свої деструктивні емоції, позбутися внутрішньої агресії: вдома не можна багато чого робити, а на смітнику – можна! Стрибати в брудних чоботах на викинутому дивані, бити підборами нікому не потрібне хатнє начиння. До того, вигляд «нічийного», зламаного, поряд із одночасним відчуттям свободи і відсутністю дорослих регламентацій може пробудити у дітей деструктивні бажання, спонукає до виконання руйнівних дій, за які ніхто не покарає [6, с.97].

Інший бік привабливості смітника – більш конструктивний. Речі, які вже не мають цінності у світі дорослих, у світі дітей набувають нових властивостей, якими діти вмילו та залюбки користуються: уламок кольорового скла може стати «магічним кристалом», корпус від старого приладдя – будиночком для ляльки, старі глянцеві журнали – матеріалом для вирізок і аплікацій. Зламани речі, непридатні для загального вжитку, розкриваються у розмаїтті своїх властивостей завдяки творчій фантазії дітей, які знаходять цим предметам застосування – і тут ми бачимо свого роду творчі експерименти, де повною мірою використовується креативне, винахідницьке мислення дитини та підлітка.

Не варто забороняти дітям надавати «нічийним» речам нового значення і нового ігрового смислу – звісно, якщо це не є загрозою для життя і здоров'я. Вихователь має допомогти дитині – разом помити і «підлатати» стару річ, поговорити з дитиною, з'ясувати, чому саме, скажімо, стара праска може стати криголамом? Можливо, дитині не вистачає упевненості в собі, в своїх силах у досягненні цілей чи спілкуванні з друзями? Спостереження за перетворенням старих речей дають багатий психологічний матеріал, допомагають знайти ключик до дитячої душі.

Ще один вимір дитячого ставлення до сміття, до всього, що валяється на землі – це щось на кшталт ставлення до корисних копалин. Загальновідомо, що розмаїття і багатство корисних копалин визначає матеріальні ресурси людської спільноти, яка мешкає на даній території. Так само і у дітей – знайдене на вулиці регулярно поповнює запаси ігрових матеріалів, необхідних для забезпечення життєвих інтересів дитини [6, с.130]. Рання стадія дитячого збиральництва характеризується тим, що підняті дитиною з землі предмети загалом не мають жодної споживчої цінності для неї самої. Вони приваблюють дитину індивідуальними особливостями: формою, кольором, розміром, подібністю до чогось. Збираючи предмети, загублені у світі дорослих, уводячи їх в орбіту власних інтересів, дитина тим самим розсуває власні межі і «збільшує» себе цими матеріальними символами «Я» – «її робиться багато» [6, с.130-133].

З віком дитяче збиральництво набуває нових рис і поступово перетворюється на колекціонування. У дитини може з'явитися власна «скарбничка», яка частіше за все зберігається вдома і поповнюється, головним чином, не купленим у магазині чи подарованим, а тим, що здобуто самостійно – знайдене чи виміняне. Це сокровенне тісно пов'язане з прихованими душевними переживаннями, а тому навіть не показується батькам, а коли все ж таки старшим дозволяється на «скарбничку» поглянути, то дитина це робить з особливим трепетом. Як помиляються ті батьки і вихователі, які інспектують дитячі «скарбнички», більше того – змушують дитину на першу вимогу показувати старшим таємний вміст цих скриньок чи коробочок. Таке грубе втручання в інтимну частину дитячого існування спричиняє недовіру дитини дорослим, провокує обман і агресію. Батькам і вихователям варто розуміти, що дитині потрібно мати власні маленькі секрети – для запобігання психологічним деформаціям власного «Я» у старшому підлітковому та юнацькому віці. Соціальний педагог, вибудовуючи сценарій консультацій та індивідуальної роботи з дитиною, повинен обов'язково врахувати наявність чи відсутність «скарбнички», з'ясувати, чи втручався хтось із дорослих у її наповнення, чи критикував її вміст – велика доля ймовірності, що така інформація допоможе зрозуміти причини агресивного ставлення дитини до батьків, прихованого бажання помсти, причин поведінки, спрямованої на уникнення невдач.

З віком виникає новий тип дитячого збиральництва – колекціонування. На відміну від «скарбнички», в основу колекції закладено певний інтелектуально-логічний принцип добору матеріалу. Вона систематизована за певною ознакою. Схильність до такої систематизації є одним із виявів нової, більш досконалої стадії розвитку логічного мислення, яка настає в дітей після семи років. Порівняно зі «скарбничкою», яка має індивідуальну цінність, колекція більше зумовлена зовнішніми факторами і має цінність соціальну, пов'язану із життям дитини в групі однолітків: модою, престижем, суперництвом, обмінними взаєминами – стверджують дослідники дитячої субкультури [6, с.136;]. Тому колекції діти із задоволенням показують один одному, вихваляються, пишаються ними. Поява колекції свідчить про те, що дитина вступила у нову фазу соціалізації в дитячій субкультурі, зазвичай пов'язаної з початком шкільного життя. Це фаза активного формування самостійного досвіду людського співжиття, коли дитина навчається підкорюватися правилам групового існування, засвоює загальноприйняті моделі поведінки відповідно до вимог соціального середовища. З одного боку, як

зауважують В.Абраменкова, Н.Іванова, М.Осоріна, вплив колекціонування є позитивним, оскільки діти об'єднуються у групи на основі спільних інтересів і на цій таки основі навчаються розв'язувати спільні вікові проблеми. З іншого боку, колекція і ставлення до неї безпосередньо пов'язані в колективній свідомості дітей із соціальним статусом власника у групі однолітків. І в тому випадку, коли спостерігаємо негативне ставлення групи до дитини, до її власності, зокрема колекції, без грамотного втручання вихователя не обійтись.

Світ дорослого бізнесу використовує психологічні особливості дітей, що визначають їхній інтерес до колекціонування – цілими серіями випускаються машинки, наклейки, ляльки, іграшки, книжки, диски тощо. Але ж це все – куповане, воно являє собою маніпуляцію дитячою свідомістю, небезпечну тим, що ця свідомість лише розвивається і є вразливою для соціальних стандартів і стереотипів. Добуте дитиною і куплене – це різні речі, і тут особисті ресурси дитини втрачають своє значення порівняно з ресурсами грошовими. Але дитяча свідомість цієї підміни не помічає і продовжує безпосередньо пов'язувати якості власника колекції з багатством і якістю предметів, що йому належать, так само як дорослим людям часто всупереч здоровому глузду здається, що гарна зовні людина має бути гарною внутрішньо. Тому вчителям і вихователям, батькам, соціальним педагогам потрібно безпосередньо втрутитися в ситуацію, коли однолітки принижують дитину через не престижність колекції або її відсутність, роз'яснивши дітям, що не всі коштовні речі мають високу особисту цінність, а куплене дорослими програє здобутому самотужки. Корисно навести приклади з власного дитячого досвіду, розповівши про відчуття поваги, гордості за себе, коли вдавалося добути – знайти, заробити, виміняти – предмети чи щось надзвичайно особливе для власної колекції.

Важливо спонукати дітей замислитись над тими речами, які потрапляють в їхню власність, домогтися розуміння того, що механічне накопичування предметів не є цінним саме по собі, з кожною справді колекційною річчю має бути пов'язана хай хоч і маленька, але окрема історія (можна навести приклади з життя відомих колекціонерів). Бізнесові інтереси формують у дітей філософію споживача, готують юні покоління до беззастережної довіри до реклами і нав'язаних моделей поведінки. Підліткам про це можна сказати відкрито, запитавши наостанок – чи готові вони поступитися заради чийогось збагачення власною індивідуальністю? Від сили вашого переконування залежатимуть подальші життєві установки підлітка: його неприйняття бізнесових законів світу дорослих може виявитися тією відправною точкою, з якої почнеться розвиток власної індивідуальності, самовиховання.

Ще один змістовий компонент дитячої субкультури – дитячий фольклор, що включає такі специфічні жанри, як лічилки, страшилки, казки, дражнилки, загадки. Розказування, наприклад, страшилок чи дражнілок, особливо римованих – специфічний ресурс, який може мати певний корекційний ефект за умови грамотного використання його соціальним педагогом, вихователем, батьками. При розказуванні «страшилок» важливо «дофантазувати» ситуацію до найгіршого, абсурдного закінчення. Подібне «нагнітання страху» дозволяє швидко підсилити, а потім і розрядити психологічне напруження. «Перемикання» уваги дитини зі змісту проблеми на процес вигадування сюжету має могутній терапевтичний ефект.

Опишемо правила застосування техніки вигадування сюжету страшної історії (апробована нами комунікативна техніка, що являє собою модифікацію технік римування та абсурдизації, запропонованих Т.Зінкевич-Євстигнеєвою для казкотерапії [4] – *М.Д.*), що припускає роботу як із зовнішніми, так і з внутрішніми об'єктами. До зовнішніх об'єктів відносимо конкретні ситуації, кривдників, обставини й ін. До внутрішніх об'єктів належать риси вдачі, якості, відчуття, мотиви, бажання, переживання та ін.

Скажімо, дитина переживає через постійні конфлікти з агресивними однокласниками, яким не може протистояти силовими методами. Таким чином, ми працюватимемо із зовнішнім об'єктом.

1. Уявляємо кривдника в смішній безглузді ситуації (на горщику, вимазаним тортом або щось подібне), або уявляємо собі результат проблемної ситуації, доведеної до абсурду.
2. Вибираємо віршований розмір (якщо дитина відмовляється римувати, то не потрібно її примушувати).
3. Складаємо вірш у вибраному розмірі (можна по черзі використовувати всі розміри, щоб подивитися на ситуацію з різних сторін і «розмірів»).
4. Вірш обов'язково записати!
4. Читаємо вірші вголос, виразно інтонуючи найбільш смішні частини.
5. Якщо історія виходить прозова, то намагаємося прочитати її по ролях, активно використовуючи жести та міміку.
6. Обмінюємося враженнями і переживаннями.

Працюючи з внутрішнім об'єктом, котрий ми означаємо спільно з дитиною задалегідь (це може бути якась риса характеру, що заважає дитині контактувати з однолітками чи дорослими, організувати власну діяльність, відповідати біля дошки тощо – і це має бути усвідомлене дитиною на прикладі конкретних життєвих ситуацій), ми також можемо вдатися до римування у поєднанні з абсурдизацією.

1. Знаходимо ту внутрішню якість, яка «заважає жити». 2. Уявляємо цю якість в образі якогось казкового, міфологічного, літературного, кіногероя або будь-якого іншого персонажа. 3. Уявляємо цього героя в смішній ситуації; або себе цим персонажем, доводимо власні переживання до абсурду (при цьому можна ставити собі питання: «Що найстрашніше або безглузде може відбутися?»). 4. Складаємо вірші у вибраному розмірі. Записуємо їх. Або складаємо і записуємо страшну і неправдоподібну, абсурдну історію. 5. «Озвучуємо» твори, бажано в ролях, використовуючи елементи театралізації, обмінюємося враженнями.

Описаний процес допомагає дітям абстрагуватися від своєї проблеми, подивитися на неї збоку. І, побачивши безглуздість ситуації, першими посміятися над собою.

Перспективи подальших досліджень використання компонентів дитячої субкультури у практиці соціально-педагогічної роботи вбачаємо в розробленні технік сімейного консультування із застосуванням методів метафоричного спілкування з дітьми, заснованих на дитячій міфотворчості, дитячих віруваннях і гуморі.

Література

1. Варяниця Л.О. Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі : дис. канд. пед. наук.: 13.00.05 / Людмила Олександрівна Варяниця – Луганськ, 2006. – 157 с.
2. Гагай В.В. Семейное консультирование. Учебник для студентов высших учебных заведений / В.В.Гагай. – СПб.: Речь, 2010. – 317 с.
3. Гримич М. Народна культура українців: життєвий цикл людини. — т.1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура / Марина Гримич — К.: Дуліби, 2008. — 400 с.
4. Давидюк М.О. Комунікативні аспекти діяльності соціального педагога: навчально-методичний посібник / Марина Давидюк – Вінниця: вид-во ВДПУ, 2012 – 102 с.
5. Левчук Я. М. Становлення дослідження української народної дитячої субкультури /Я.Левчук: [Електронний ресурс] : Режим доступу: info-library.com.ua/books-text-10745.html.
6. Осорина М. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых: 4-е изд. / М.В. Осорина – СПб.: Питер, 2008. – 304 с. – (Серия «Мастера психологии»).
7. Фоминцева А. Исследование некоторых психологических феноменов детской субкультуры в период ранней взрослости [Електронний ресурс] А.Фоминцева // Режим доступу: blagovest.metrocom.ru/rus/diplom.html
8. Щепанская Т.Б. Традиции городских субкультур / Т.Б. Щепанская // Современный городской фольклор. – М.: РГГУ, 2003. – 380 с.